

Борис Шатц

Писма от България

Текст: Ваня Гезенко



През 1896 г. в България е открито Рисувалното училище¹. Първият преподавател по скулптура е литовският евреин Борис Шатц. Макар подготвен да продължи семейната традиция като рабин, младият Шатц променя съдбата си и става ученик на известния скулптор Марк Антоколски². Единадесет години от живота на Шатц са свързани с България, но писмените свидетелства за това доскоро бяха оскъдни...

Моята „първа среща“ с този пионер на академичното художествено образование в България се състоя през 2002 г., когато в читалнята на Централния държавен архив помагах на Игал Залмона, директор и куратор на Художествената галерия в Йерусалим. Той издирваше документи и снимки от българския

период на скулптора, за да бъдат включени в изложбата, с която в Израел щяха да отбележат седемдесетгодишнината от смъртта

на Шатц. Тогава открихме само два документа, свързани с творчеството на Борис Шатц в България. През 2005 г., в друг архив и по друг повод, открих още три писма и четири снимки. 2010 г. ми подари среща с Дан Пер – режисьор от Израел. Той проучваше живота и творчеството на дъщерята на Шатц – Анжелика, също художничка. Върнах се отново към записките си и малкото документи, които имах. И тогава, като че ли съдбата ме погали с крилото на ангел. Релефът „Ангел“³, създаден от Борис Шатц, се появи на търг в галерия „Сезони“. Върнах се към каталога от посмъртната му изложба, организирана през 1934 г. в галерията на ул. „Преслав“ в София. То-

„Свирчо“.

Борис, Евгения
и Анжелика Шатц.



гава, освен името на работата, се взгедях и в имената на членовете на комитета, организиран изложбата. В каталога те бяха изписани така:

Пиръов, началник на културното отделение при М-вото на Народ.[ното] просвещение, председател
Андрей Николов, представител на Художествената Академия, подпредседател
Йосиф Серпер, председател на Еврейската Ашкеназка община, секретар
Г-жа Дора Габе
Проф. П.[араскев] Стоянов

Представители на дружеството на българските скулптори:

Марко Марков
Янко Павлов
Ст.[ефан] Пейчев, В.[асил] Зидаров
Ив.[ан] Фунев
 Първите ученици на Шатц в България:
Ал.[ександър] Божинов
Мих.[аил] Кръстев
Асен Белковски
Хаим Фархи, председател на Централната Консistorия на евреите в България
Ели Басан, председател на Еврейската сепарадска община
Жак Асеов
Д.[имитър] Григориев, журналист
Давид Перец, художник.

Понякога връщането назад си заслужава – то не е само ровене в миналото. Още повече, когато ти се отгаде възможност да „подредиш мозайката“ на един човешки живот. Започнах „събирането“ от документите на всички тези хора. В Централния държавен архив, освен документите на министерствата и централните учреждения на България, се съхраняват и множество лични фондове на политици, дейци на културата, нау-

ката, изкуствата. Списъкът им е дълъг. Започнах да проверявам колко от членовете на комитета имаха лични фондове, съхранявани в архива. Следващата проверка бе за кои от документите вече имаше изготвени инвентарни описи. И така ден след ден, до откриване на първото писмо с подател Борис Шатц. Последваха и други – събирах мозайката, а тя „говореше“ – старомодно и епистоларно, не като днешните имейли. Писмата, които открих, бяха адресирани до Антон Митов⁴, Дора Габе, г-р Параскев Стоянов⁵, Роза Попова⁶ и Харалампий Тачев⁷. Те разкриваха както бляновете на Шатц към Обетованата земя, така и българския му период, изпълнен с любов, но и много разочарование. Хубаво е, когато между редовете видиш и небрежно драснати скици. Трябваша ми няколко месеца, за да разчета грозноватия му почерк, изписан на руски. Но по-важното е, че усетих силната му любов към изкуството, хората и историята. Той, евреинът, ми внушаваше от избелелите редове еднаквото си преклонение пред Херцел и Левски. Разсъждаваше за ционизма и феминизма като части от времето. Неговите писма допълваха картината на Заимовия комитет „Цар Освободител“ и поясняваха как са били построени паметниците из цяла България в началото на ХХ в. Нищо, че скоро прочетох някъде, че паметникът на Тодор Кирков⁸ в Ловеч се приписва на италианеца Арнолдо Цоки⁹, макар че в капсулата при полагане основния камък на паметника, актът за изграждането му е подписан от неговия автор Борис Шатц (всъщност си мисля, че Шатц би го приел като комплимент – работата е толкова добра, че е приписана на „Дзоки“, както го нарича), на друго място пък го изписваха като архитект. Да, може би е бил архитект на собственото си време. Написаното за него от съвременниците му в България не беше много и почти всичко беше събрано в бр. 157/29.05.1932 г. на в. „Литературен глас“ под заглавието „В памет на проф. Б. Шатц“. Статиите в този брой са написани от изкуство-

веда Стефан Митов, брат на Антон Митов, и Й. Клаузнер. Дрзният, писал за него, е ученикът му, скулпторът Андрей Николов Староселски, чиито спомени и оценки за делото на Шатц са поместени като „Уводни думи“ в каталога от посмъртната му изложба. Кратки биографични данни за Шатц беше писал и неговият сънародник Ел. Аш. Ански.

Подбрах няколко писма, които ви предлагам. Но нека преди това ви представя накратко автора на писмата – Борис Шатц, въпреки че никъде в тях не пише за миналото си. Помогна ми отново каталога от посмъртната му изложба. Този път не гледах имената на членовете на комитета, а списъка на творбите му, показани в София през 1934 г. Под № 57 беше вписана „Автобиография на Борис Шатц, илюстрирана със собствените му произведения“. Истинска находка. Последва ново търсене – този път в Народната библиотека „Кирил и Методий“. Някак от само себе си реших, че автобиографията е отпечатана като книга, и че ще мога да видя и илюстрациите ѝ. Отне ми доста време. Действително открих книгата му – почти джобен формат. Носи особеното заглавие „Един от многото“. Написана е в София през 1905 г. и е без илюстрации. В нея Шатц описва изключително трудния

1. *Откриването на Държавното рисуващо училище (Художествената академия) в София става на 1 ноември 1896 г. През годините то преминава от „Държавно рисуващо“ в „Художествено-индустриално училище“ през 1909 г., през 1921 г. – в „Художествена академия“, през 1951 г. – във „Висш институт за изобразително изкуство Н. Павлович“, а от 1995 г. – в „Национална художествена академия“.*

2. *Антоколски Марк (Мордехай) Матвеевич (2 ноември 1843, Вилнюс – 9 юли 1902, Франкфурт, Германия). Руски скулптор, учи в Художествената академия в Санкт Петербург. Всеобщо признание му носи статуята „Иван Грозни“ (1871), като император Александър III лично посещава ателието му и я откупува за Ермитажа. От 1893 г. живее в Париж. Поддържайки млади художници руски евреи, Антоколски се грижи за разпространяването на художествено-промишленото образование и мечтае за създаването на еврейска художествена школа в Европа със свой облик, стил и настроение.*

3. *В каталога от посмъртната изложба на Шатц през 1934 г., произведението е под №55 „Ангел“, гипс, а в търга на галерия „Сезони“ от 11 февруари 2009 г., описанието е: „Ангел“, категория – скулптура; размери – 12.5 x 17.5; теракота; подписана; първоначална цена 17 800 лв.*

4. *Антон Стефанов Митов (13 април 1862, Стара Загора - 20 август 1930, София). Български художник, живописец.*

си живот до идването си в България. Разказва увлекателно, все едно че моделира времето с думите си. Говори с много топлота и любов за рисуването и първата си рисунка още в родното Варно. Според разказа му е бил може би 7-8-годишен, когато за празника Сукот я показва. Тя естествено е на еврейска религиозна тематика. Страница след страница описва детството и юношеството си с множество детайли, но никъде не посочва години на събитията. На издателя си изпраща следното писмо:

Драги Едгар Алфред Регенер!

Ако бяхте живели в Русия и имахте възможност да опознаете огромния еврейски затвор, така наречената линия на уседналост, на Вашите молби да Ви напиша моята биография, бих Ви отговорил много кратко: „Роден съм в Русия, в семейството на набожни еврейски родители през едн-коя си година“. Вие щяхте да знаете какво е трябвало да преживея, за да стана художник, и изобщо да не загубя човешкия си образ. Вие обаче сте християнин и гражда-

нин на конституционна Германия. За Вас долината на мача, където живеят моите братя, където се борят и загиват, е напълно непознат свят.

Постарах се да Ви опиша част от моите спомени. Чувствам, че така написани, те бледнеят,

защото думите не са моята сила. Но те са правдиви, защото разказват неща, които са се случили с мен, и времето не успя да ги изтрие от паметта ми. Нека моите слаби думи да се превърнат във вик за помощ на един от многото мъченици в Дантевия ад, където все още страдат телом и духом както праведници, така и грешници. Вие пък, с Вашето силно перо, разкажете това на целия цивилизован свят. Вярвам, че мъката ни идва от това, че никой не иска и да знае за нас. Това, което може да се случи с единици, може да последва и с цял един народ, а аз имам много близки приятели от различни националности, религии и съсловия. Сега имам честта да се ползвам от благосклонното внимание на българския княз Фердинанд Първи, на руския дипломатически агент Бахметиев¹⁰ и на техния министър Величков¹¹. Щастлив съм от братската дружба, която имаме с Мърквичка¹², директорът на Художественото училище, с професорите Митов, Шарик и Михайлов¹³. Свърза ни общата любов към изкуството, благодарение на което те ме припознаха и обикнаха.

Надявам се, че не една добра душа, четейки Вашата книга, ще си каже: „Да, ние постъпвахме несправедливо, но го правихме от неведение и незнание!“ Приемете моето най-искрено уважение към Вас.

София, 1 май 1905 година

5. Проф. д-р Параскев Иванчев Стоянов (30 януари 1871, Георгево, Румъния - 1940, София). Виден български лекар, обществен деец и основоположник на редица клонове от здравното дело в България през XIX-XX в. Учи в медицинските университети на Франция, Швейцария и Румъния. Работи като ординатор в Ловешката държавна първостепенна болница, старши лекар в Плевенската и във Варненската болница, професор в Софийския медицински факултет. Инициатор за създаване на комитет за издигане паметник на ловчанлии, участвали в националноосвободителните борби. Предоставя лични средства за издигане на паметник на Тодор Кирков.

6. Роза Попова – Руска Михайлова Мануилова (1879, Кюстендил - 1949, София). Българска драматична актриса, често наричана българската Сара Бернар.

7. Харалампи Константинов Тачев (18 юли 1875, Пловдив - 13 април 1944, София). Първият български художник-декоратор.

8. Тодор Кирков (28 ноември 1847, Ловеч - 1876, Търново). Български революционер, член на Георгиевския революционен комитет, войвода, помощник на Стефан Стамболов в Първи революционен окръг, участник в Априлското въстание.

9. Арнолдо Цоки (20 септември 1862, Флоренция, Италия - 17 юли 1940, Рим, Италия). Италиански скулптор, автор на паметника на Цар Освободител в София, паметника на Свободата в Русе и паметници в Севлиево, Оряхово, Пловдив, Видин.

Кой е всъщност „единият от многото“?

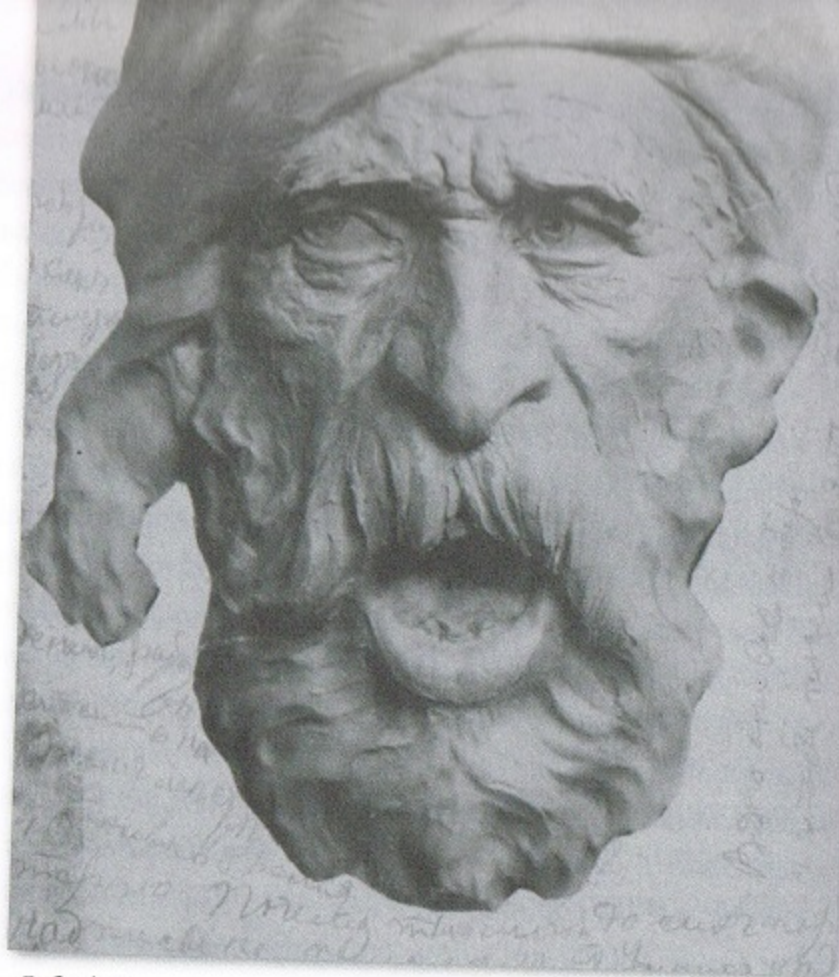
Истинското му име е Залман Дов Барух. Роден е в с. Ворно в Литва през 1867 г. на втория ден от Ханука, в семейството на набожни родители. Първоначално учи в хедер¹⁴ във Ворно. На 13 години е изпратен в религиозно училище в друг град, чието име не споменава. В книгата си посочва, че на 15-годишна възраст, след многото негови молби и настояване от страна на майка му, заминава за Вилнюс, за да продължи образованието си в йешива¹⁵. Много скоро обаче се сближава с групата на Ховевей Цион¹⁶ и се отказва от „получаването на равинска диплома“. Животът му във Вилнюс е изпълнен с глад и нищета, дори прави опит за самоубийство. Не го извършва единствено, защото няма лични документи в себе си, поради което смята, че ще причини огромна мъка на майка си. По съвет на свой приятел, единственият начин да се спаси от мизерията и глада, е да се „продаде“ за равин някъде в провинцията – все пак е учил точно за това.

След едногодишен престой в малко еврейско село, където работи като „раби“ в събота, а през останалото време – на полето, Шатц се завръща във Вилнюс. Разполага със спечелените 45 рубли и ясното намерение да стане художник.



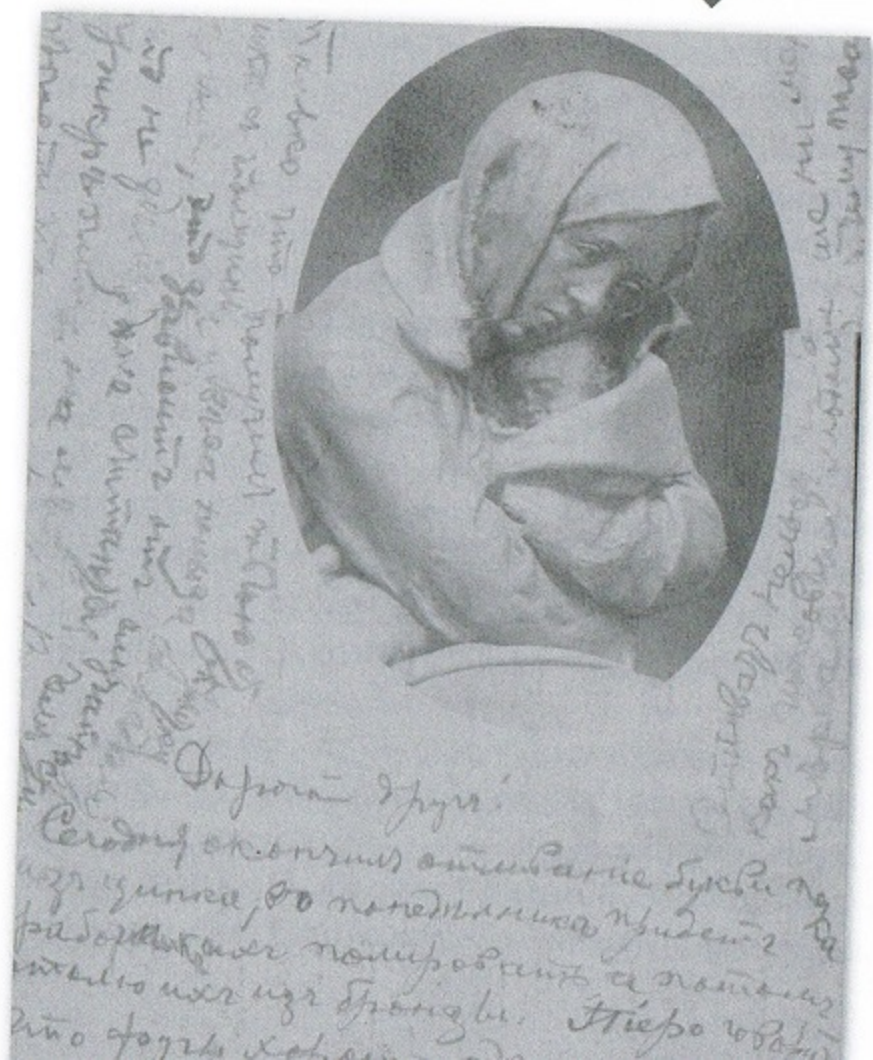
„Акордеонист“. Рисунок на
Анжелика.

„Майка“.



„Бабичка“.

Релеф без име.



Липсва му обаче едно – не говори руски. В книгата си не споменава възрастта, на която постъпва във Вилнюското рисуwalно училище, но разказва много подробно за начина, по който научава руски. Сприятелява се с руснак, ученик в гимназията, който му преподава в дома си, а семейството на гимназиста помага и се грижи за Шатц в дните, когато взема уроци. Впоследствие грижите се поемат от авторитетното семейство на генерал Дамянович, което, освен храна и подслон, му предоставя богатата си руска библиотека. От своя страна

10. Юрий Бахметиев, руски дипломатически представител в България.

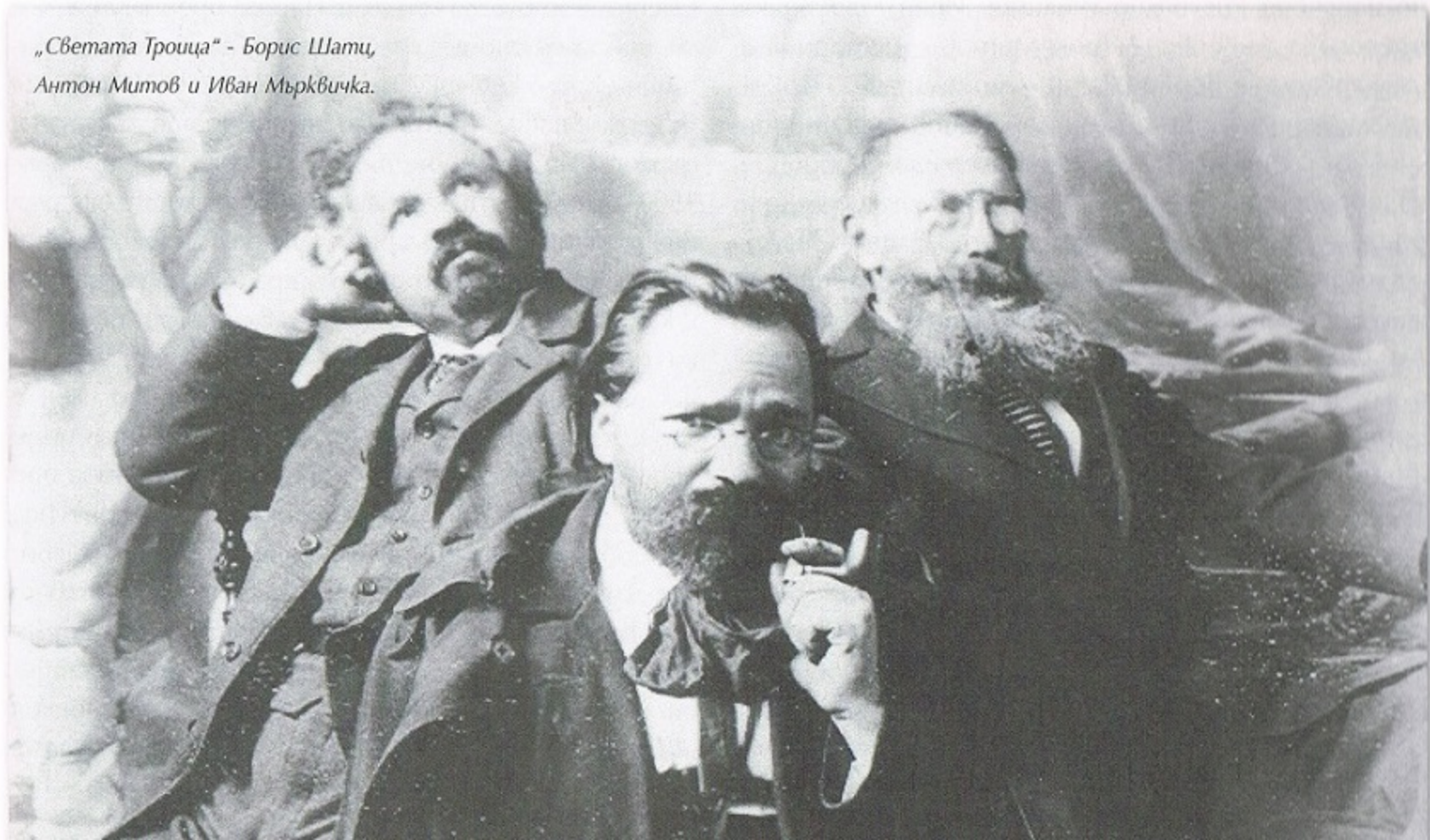
11. Константин Величков Попов (1855, Пазарджик - 16 ноември 1907, Гренобъл, Франция). Български писател, художник и политик.

12. Иван – Ян Вацлав Мърквичка (23 април 1856, Видим, Чехия – 16 май 1938, Прага, Чехия). Български живописец от чешки произход, педагог и обществен деец. Един от основните инициатори за създаването на Рисуwalното училище. Професор по живопис, дописен член на БАН.

13. Борис Михайлов (21 септември 1868, Казанлък – 14 юни 1921, София). Български художник. Учи живопис във Флоренция. Работи в областта на декоративно-приложните изкуства. Участва в оформлението на храм „Александър Невски“, Синодалния параклис, Софийската семинария, стъклописите на

Шатц преподава рисуване на генералските деца. Във Вилнюс той се запознава със скулптора Марк Антоколски, но въпреки съдействието и писмените препоръки на много видни вилнюски граждани, не успява да постъпи в Петербургската академия, тъй като евреите нямат право на обучение във висшите училища. Това го кара да мисли за страните, където за академията се изисква само талант, а не произход. Около 1887-1888 г. започва да посещава курс по изящни изкуства във Варшава. През 1889 г. заминава за Париж и постъпва в Академията по

„Светата Троица“ - Борис Шатц,
Антон Митов и Иван Мърквичка.



живопис на проф. Кормон¹⁷. Париж му дава възможност да изпълни мечтата си и да учи скулптура при Марк Антоколски, а по-късно да стане негов помощник. Пак в книгата си, без да посочва конкретни имена, Шатц споменава за запознанството си с българи, които разпалено му говорят за свободната си страна.

През 1895 г. Шатц пристига в България. Сближава се с Иван Мърквичка и Антон Митов. С моралната подкрепа на проф. Иван Шишманов и благодарение на тогавашния министър на народната просвета Константин Величков, през 1896 г. Мърквичка, Митов и Шатц – тримата неразделни, или както понякога на шега ги наричат „Светата троица“, са сред инициаторите за откриване на първото българско художествено училище, скромно наречено Рисувално училище. Иван Мърквичка преподава живопис, Антон Митов – история на изкуствата, а Борис Шатц – моделиране. Първоначално училището е замислено като смесен тип учебно заведение – от една страна е подобие на европейските художествени академии, а от друга – на вече функциониращите в цяла Западна и Средна Европа художествено-индустриални училища. Студентите изучават всички предмети. До 1900 г. първите преподаватели са предимно чужденци – Иван Мърквичка, Борис Шатц, Ярослав Вешин, Тереза Холекова, Иван Травнички, Антон Шоурек, а българите – Антон Митов, Петко Кисуров, Жеко Спиридонов, Марин Василев са възпитаници на академиите в Прага, Мюнхен и Флоренция. Първият випуск на Рисувал-

мавзолея-костница в Плевен.

14. Еврейско начално религиозно училище.

15. Висше религиозно учебно заведение.

16. Ховевей Цион (букв. обичащи Цион) е свързващото звено между идеята за завръщане в Цион и началото на политическия ционизъм, провъзгласен от Теодор Херцел.

17. Фернан Кормон (23 декември 1845, Париж – 20 март 1924, Париж). Френски художник и педагог. Негови ученици са били Ван Гог, Тулуз Лотрек и българите Борис Митов, Никола Кожухаров.

18. Името на първия еврейски художник, споменат в Библията.

19. През декември 1917 г. британската армия, командвана от ген. Аленби, влиза в Йерусалим и слага край на четиривековното господство на Османската империя.

20. Название на евреите, които принудително пребивават извън Ерец Израел.

ното училище наброява 48 студенти, сред които се отличават имената на Андрей Николов, Цено Тодоров, Марин Георгиев, Александър Божинов, Стефан Иванов, Димитър Даскалов, Михаил Кръстев, Харалампи Тачев, като всички те оставят трайна следа в българското изобразително изкуство. Едновременно с преподаването в Рисувалното училище Борис

Шатц изпълнява както личните поръчки на княз Фердинанд, така и официалните поръчки на двора. Изработва ескиз (1901) на паметник на героите от Освободителната война 1877/8 г., албум за коронацията на руския цар (1902 г., сребро и бронз), рамката на портрета на покойната княгиня Мария Луиза, нарисуван от Мърквичка. Самата рамка е отличена със златен медал на Световното изложение в Париж през 1900 г. и е своеобразен синтез на старото българско декоративно-приложно изкуство. Освен това Шатц има възможността да представи младата българска държава на Световните изложения в Париж през 1900 г. и Сейнт Луис през 1904 г., като оформя павилионите на България. Никъде в кореспонденцията си обаче Шатц не натрапва близостта си с княз Фердинанд – напротив, в едно от писмата си до г-р Стоянов пише, че комитетът „Цар Освободител“, чийто член е и той, не би се вслушал дори и в препоръките на княза при провеждането на конкурса за паметника на Цар Освободител, ако те нарушават идеята на автора. А в книгата си пише едно единствено изречение за българския владетел: *Княз Фердинанд е*

единственият българин, който постъпи с мен човешки – не говоря за материалната страна. Погромът над евреите в Кишинев през 1903 г. връщат Шатц отново към еврейската проблематика. Започва да се увлича по идеите на Теодор Херцел. През същата година Шатц създава най-известните си творби – двата релефа „Посрещане на събота“ (бронз) и „Авгала“ (бронз).

През 1905 г., след почти 11-годишен престой, Борис Шатц напуска България. Свидетелството за заслугите му е подписано от Мърквичка, директор на Държавното рисуwalно училище в София. Той пише:

Дава се настоящето на господина Борис Шатца, родом от Варно, Русия, в уверение на това, че той е бил назначен в Държавното рисуwalно училище в София на 24 септември 1896 год. за извънреден преподавател по скулптурата, която длъжност е занимавал до 5 юлий 1900 год. В качеството си на първи преподавател на скулптурата, при отварянето на самото училище нему е било възложено организирането на скулптурния отдел и той е развил голяма деятелност и инициатива по уреждането на този отдел, като е вдъхвал със собствения си пример любов и вяра в учениците към работата и към изкуството, изпълнявал е по най-акуратен и съвестен начин своите преподавателски и организаторски обязанности и е поставил едно начало за развитието на пластичния орнамент въз основа на национални мотиви.

5.IV.1905 г.

Директор:
/п/. Ив. Мърквичка

През същата година в Базел се провежда Седмият ционистически конгрес, на който Борис Шатц предлага в Ерец Израел да бъде основано художествено училище. Пак през същата година Шатц пътува до Виена и Берлин, за да основе дружество за подпомагане на бъдещото рисуwalно училище – за тези си пътувания той

пише в писмата си, без обаче да посочва целта на посещенията си. През 1906 г. заминава за Йерусалим и открива училище за изкуство и занаяти „Бецалел“¹⁸ (от 1968 г. е Художествена академия). Първите му години в Обетованата земя са отгадени на организиране на училището и събиране на средства за неговото съществуване. Шатц е талантлив педагог. По негова идея училището подготвя широк профил майстори, които да работят в трудните условия в Ерец Израел. Наред с художествените специалности, студентите изучават и приложни занаяти. Шатц мечтае да възпита поколение от национално мислещи художници, подготвени на нивото на най-добрите европейски школи. В началото на Първата световна война училището е закрито от турските власти¹⁹, а основателят и негов директор Борис Шатц е интерниран. Възстановява училището едва след войната.

Творчеството на Шатц е силно повлияно от Антоколски и е насочено към историзма, съединяващ реализма на формите и късноромантичните образи. Неговото творчество има ярко изразен национално-еврейски характер. Скулпторът черпи сюжетите си от Библията, от действителността на галут²⁰, създава релефни портрети на свои видни съвременници, в това число и на знаменити евреи и дейци на ционизма. Първите му значими произведения, създадени още в Париж, са статуите „Мойсей на планината Нево“ (1890) и „Мататиях Хасмонеи“ (първият ѝ вариант е от 1894 г., цинк), като и двете са патетични образи на еврейски мъдреци. В същото време създава и редица портрети (най-добрият от тях е релефният медальон на Марк Антоколски, бронз, 1894 г.) Изключение от еврейската тема са творбите му, създадени в България: „Бродяга“ (1895), „Лежащото дете“ (1897), бюстовете „Иван Вазов“, „Офелия“, „Македонец“, „Мечников“, „Белчев“, „Пастър“, паметникът на Тодор Курков в Ловеч, както и серия барелефи

с характерни селски образи, които са притежание на НХГ – „Турчин“ (1897), „Дървар“ (1898), „Дядо“ (1898), „Бакшиш“ (1898), „Вещица“ (1898), „Черни мисли“ (1898), „Клетник“ (1898), „Смеещ се циганин“ (1899), „Селянка на пазар“ (1898) и известния бюст на селянина шоп „Свирчо“ (1896).

Голямо място в палестинския му период е отделено на велики евреи от миналото – ескизи към статуята „Мойсей със скрижалите“ (1918, гипс), в която се усеща влиянието на „Христос пред съда на народа“ на Антоколски, пророците „Еремия“ (1911), „Исая“ (1918). През 1920 г. Шатц създава скулптурните портрети на Т. Херцел, Х. Н. Бялик, В. Жаботински, Е. Бен Йехуда, Г.Л. Семоел, И. Зангвил.

В Йерусалим Борис Шатц създава ново семейство²¹. Раждат му се две деца – син Бецалел (1912–1978) и дъщеря Захара (1916–1999). Умира през 1932 г. по време на престоя си в Ню Йорк, където събира средства за училището „Бецалел“.

На вниманието на читателите на списание *La Estreya* предлагам няколко от писмата на Борис Шатц. До този момент съм открила над 50. Всички те са ръкописи, писани на руски, с изключение на едно писмо до проф. Митов, написано на български през 1908 г. Част от писмата, писани до Дора Габе и родителите ѝ, които умилително нарича Дедушка и Тетя, а самата Дора – Бабушка, са съхранени в личния ѝ фонд и не са датирани. От разказаното в тях се вижда,

21. Данните за първата му съпруга Евгения Шатц са оскъдни. Знае се, че през 1903 г. тя напуска съпруга си и заминава за Париж с Андрей Николов – ученик на Шатц. Евгения отвежда и четиригодишната им дъщеря Анжелика. И двете са художнички, живописна работа на Евгения се съхранява в къща-музей „Иван Вазов“ в София.

22. Ярослав Франтишек-Юлиус Вешин (23 май 1860, Врани, Чехия – 9 май 1915, София). Чешки художник живописец, живял и творил в България.

23. Вероятно Марин Василев Сельолски (27 август 1867, Шумен – 14 декември 1931, София). Български скулптор, автор на паметника на Васил Левски в Карлово.

24. Шатц има предвид левове. Навсякъде той ги нарича франкове.

25. Жеко Спиридонов Хадживичев (27 февруари 1867, Шумен – 21 юли 1945, с. Рибарица). Български скулптор, автор на паметниците на Христо Ботев, Васил Левски, Граф Игнатиев във Варна, на Иван Вазов и Георги Бенковски в София. Участва в проектирането на Плевенския мавзолей-костница.

до проф. д-р П. Стоянов е от 1905 г. и е писано вероятно преди участието му в конгреса в Базел. Често пъти Шатц пише върху открити пощенски картички, които са фотографии на собствените му произведения. Пише не само на гърба, а и в полетата около изображенията. Една от тези картички е фотография на първото семейство на Борис Шатц, заедно с втория албум, изработен от скулптора. Позволих си да подбера и преведа от руски няколко от писмата, написани до проф. д-р Параскев Стоянов.

че са писани непосредствено преди и след участието на Борис Шатц в Световното изложение в Сейнт Луис през 1904 г. В тях той разсъждава за ционизма и трудния живот на „народа без родина“, както и за болката, причинена от раздялата с първата му съпруга Евгения. Силно е и страданието му за дъщеричката им Анжелика, която Евгения отвежда със себе си в Париж. Втората група от писмата на Борис Шатц са съхранени в личния фонд на проф. д-р Параскев Стоянов. Те са на руски език и са за построяването на паметника на Тодор Курков. Свързани са с щастливия му период – често споменава Женя, а Анжелика умилително нарича Бибка. Тази кореспонденция е от периода 1898-1904 г., както се вижда от пощенските клейма. Последното му писмо



Паметникът на Тодор Кирков в Ловеч.

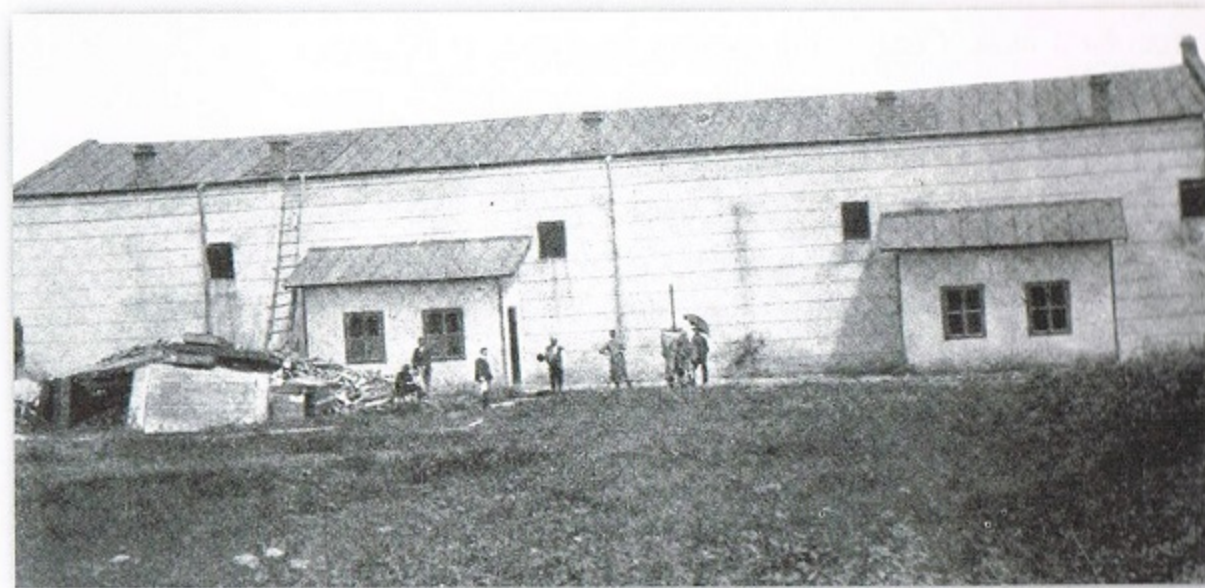


*Гипсов проект на лъва за паметника
на Тодор Кирков в Ловеч.*



*Училището за изкуство
и занаяти „Бецаел“ в Йерусалим.*

*Първата сграда на Рисувалното училище
на ул. „Аксаков“ в София, 1897 г.*

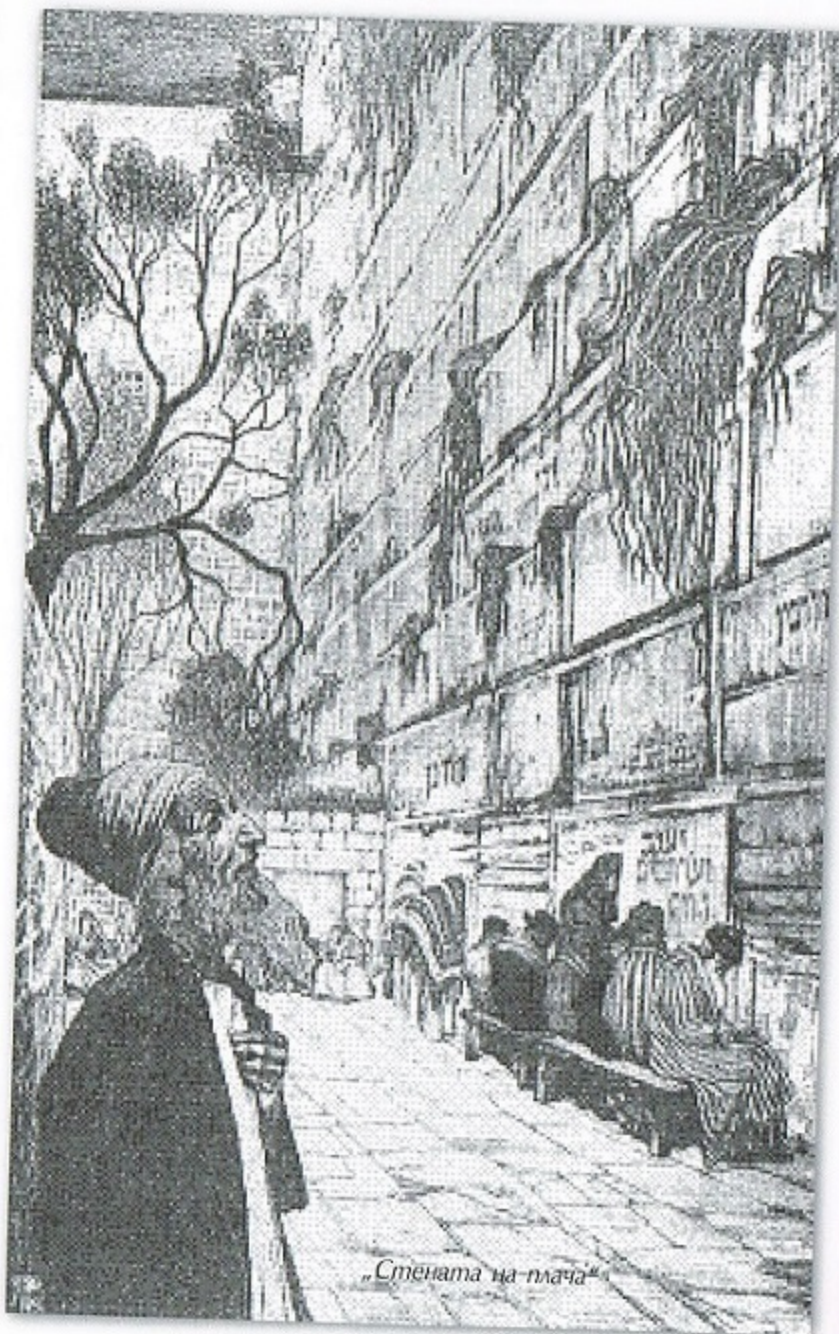


Скъпи приятелю!

Бях много зает и затова не съм ти писал, сега свърших работата си и бързам да ти съобщя много новини.

Първо, можеш да ме поздравяш с премията, макар че приятелите ми Вешин²² и С. ми попречиха и не ми позволиха да взема първата награда, но получих правителствената премия и те самите бяха принудени да кажат, че работата на конкурентите ми нищо не струва. При моята работа отбелязах, че постаментът не е добър и за тази дреболия ме накараха да го правя още веднъж. При Цоки промениха две фигури, освен многото архитектурни детайли, но това не попречи да му присъдят веднага първото място, а след това му казаха какво да промени, така можеха да постъпят и с мене, особено като се има предвид, че аз имах малко промени. Но най-важното – те не искаха аз да получа първото място, затова решиха да ми дадат втората награда и да може ние, аз и Василев, който получи трета награда, още веднъж да правим работите си, като на него дадох нов срок от шест месеца и правото също да направи група, т.е. да вземе идеята ми. Доколкото това е безпристрастно, можеш да съдиш от факта, че им казах, че за това са достатъчни 10-15 дни, а те отговориха: „На вас са ви достатъчни, но на Василев²³ му трябват три месеца“. Искях да се откажа изцяло, нека да дадат на Василев тази работа, но делегатите от Панагюрище протестираха, искаха да изтеглят своите 1 500 франка²⁴, те не искат сегашния проект на Василев, харесват моя. Сега, след първия конкурс, аз се захв с проекта на Левски и направих два варианта – отлях един Левски като апостол, а другият е като мъченик. Макар че ги направих много бързо, само за седем дена (не съм ги отливал в гипс, а само във восък) и съм много доволен. Левски ми е близък на душата, за него работя с увлечение. Засега нямам фотография. За проектите ти изпращам само обяснения, ще ти изпратя фотографии, когато ги направя. Жалко, че няма с кого да се конкурирам – Лазаров даде крадена творба, за което знаеш. Даскалов представи идиотско нещо – търновския

учител по рисуване направи неграмотно и безсмислено нещо, по-талантлива е работата на моя ученик Андрей Николов. Аз я поправих, но все пак е ученическа работа. Спиридонов не участва – казва, че му стига Плевенския паметник, а Василев искаше да е в журито само за да ме провали. Да си призная – Василев и Спиридонов²⁵ ме плашат повече, когато са в журито, отколкото като конкуренти. Те правят всичко възможно, за да не получа работата, особено сега, когато виждат освен художествените стойности и характерната композиция; моите проекти са направени от восък – такова нещо



„Стената на плача“

тук не е правено, а на мен не ми стигна времето, за да ги отлея в гипс. На 15-ти предадохме проектите си, но журито ще ги разгледа на 22-ри, тъй като един от членовете – делегатът от Карлово – е лекар и не може да дойде по-рано, тъй като колегата му заминал, а той не може да остави града без доктор. Жалко е, че са включили лекар в журито. Мисля, че докторът ще бъде безпристрастен – кой знае, може пък и да се окаже разбирац от тези неща.

Не познаваш ли някого от тези лекари?

Ти беше първият, който написа какво тряб-



„Евреин“.

ва за паметника на Левски – да се направи конкурс и само на теб се дължи това, че го направиха. Затова не се отказвай и продължавай да действаш, за да не стане пак, че уж под формата на конкурс, са го направили за своя народен представител.

Омръзна ми, братко, да се занимавам с тази мръсотия, но какво да се прави? Все някак си ще се измъкна. Ако бях получил направата на панагюрския паметник, нямаше да участвам в конкурса за Левски, макар че той ми е на сърцето. Какво става с тебе? Защо не отговаряш на писмата ми? Ако вече не ти трябва, върни ми двете книги. Струва ми се, че имаш задграничен издател, при който си изписваш книги. Моля те, поръчай ми Губенатис, а аз ще ти платя колкото струва. Сърдечен поздрав за Нина, Аркадий и дъщеричката.

Пощенско клеймо: Ловеч, 10.1.1898

Скъпи приятелю!

Бях за ден в Плевен. Приятелят ти Пенков е много любезен. Дойде с мен при полковник Грънчаров, но нямаше полза. Военните така ценят величавите си подвизи при Сливница, че смятат за малка сумата от 30 000 фр. и искат да чакат, докато съберат 50-60 хиляди.

Отпътувах от Плевен в 2:30 часа през нощта и настинах, наложи се да не мърдам два дена от леглото и сега ми се налага да пазя стаята – простудата още не е минала, а навън вали през цялото време.

Твоят Кирков се работи. Искам да се възползвам от свежите си впечатления и работя само него. Той се получава добре и е достатъчно голям, наложи ми се да поръчам специална дъска.

Жалко, че все още не си ми изпратил плана, който е при вашия чертожник. Без него не мога да завърша ескиза си. Да не забравиш да ми изпратиш по-добри снимки на Кирков и Левски – това е много важно. Трябва да направиш и да ми изпратиш списък на поборниците, тъй като имам ученици, които могат да изрежат буквите. Имах много разпавии с брошурите ти и все още не съм приключил. На първата спирка

поискаха 5 фр. 65 с. за багажа, а аз ги нямах, наложи се да помоля да го таксуват безплатно и да заплатя в София, но там нямаше как да ми го дадат без да плащам. Разчитах, че Василев ще може да го вземе, но не мога да го намеря. Занятията в университета вече са свършили, а ти не си ми дал адреса му. Написах му на университетския адрес, но явно, той още не е ходил там. Самият аз не мога да отида на гарата, няма кого да изпратя, затова стоим без пукнат грош и всичките ми дължници не плащат – те самите чакат правителството да им даде. Направо напиши на Василев да дойде при мене и му изпрати нужните пари.

Как е при вас? Работата върви ли? Събирате ли пожертвования? Георгиев вече написа в руско списание за вашия паметник, на него много му хареса твоя начин за събиране на пари.

Действай енергично, гълъбче, всичко трябва да върви стегнато, за да завърши добре, така както започна.

Сърдечен поклон на Нина, Аркадий и на дъщеричката, приятелите. Твой Борис

05.VII.1901 г.

Скъпи приятелю,

В миналото писмо имах толкова много да ти пиша, че без да искам пропуснах някои неща, които сега ти изброявам: 1) Нека да правят малкия басейн без всякаква рисунка, само от гладко полирани камъни, знам че без мене пак няма да го направят точно и затова е по-добре да бъде гладко, особено когато камъните са красиви. 2) Разбери ме, приятелю, че първо работата трябва да бъде завършена, и чак тогава може да се направи фотография за фабриканта, иначе той няма да може да определи цената. 3) Когато свърша, ще фотографирам и ще ви изпратя адреса на фабриката и точни указания какво трябва да напишете на фабриканта.

Не мога да разбера защо ти или комитетът смятате, че трябва да ми платите на мен последен за разходите, и то от това, което ви остане след като купите камъните? Неприятно ми е да ти повтарям, но трябва да знаеш, че не е удоволствие, когато си

принуден да зарежеш нещата по средата, губя много време и от това страда работата ми. Сега, за да задържа тук моя ученик, аз му дадох аванс, освен това купих още гипс, който ми трябва за отливането на барелефа на Кирков, както и за буквите. За всичко това използвах пари, които бях приготвил за банката, и съм длъжен да ги дам. Изпратих ти телеграма и разчитах, че днес ще получа 100 франка, но виждам, че Женя беше права да роптае на моите харчове заради вашата неакуратност. Пишете ми, че навярно повече няма да се ангажирате с такава работа. Аз също повече няма да правя паметници без пари. Хората не ценят това, което се прави даром. Нашият комитет не постъпи по такъв начин с Цоки, защото всички знаят, че той ще спечели от това приблизително 200 000 франка. И затова всички го уважават. Не помня някой от комитета „Цар Освободител“ да е казал „това не ми харесва и ще го взривя с динамит“. Какъв е този див деспотизъм? Първо – това принадлежи на обществото, всички са дали своите грошове за него, и второ – това е художествено произведение, което само варварите си позволяват да унищожават, а най-главното: какви права имат над моя труд? Не е важно, че го правя без пари, работата не е в парите, но това все пак е част от моето „аз“, нали се старая да вложа душата си в работата. Не знам до колко са силни убежденията на този войнстващ господин. Ами ако една дума на Заимов може да смени гнева му с милост към мен? Как така ни се налага да се съобразяваме с мненията на такива господа! Трябва да се държим уверено: „У всякого свой вкус“. Не можеш да удовлетвориш всички, няма за какво да ги разпитваш, трябва да кажеш, че така трябва, иначе нищо няма да излезе. Предай на този господин (ако е важен), че съм се изплашил от заплахите му и съм продал турчина, но ако иска, мога да направя неговата маска, за да не пият ловчанлии поганска вода.

Цялата история щеше да бъде комична, ако не беше толкова трагична, и случайно сега всичко това се повтаря и с надписите. Обясни им, че не трябва да се прави друг паметник, а да се променя или добавя нещо, значи окончателно да го развалим, а с това не

мога да се съглася. А и вие после няма да се радвате, когато го видите готов, или чуете мнението на други, нови Заимови. Трябва само да се вгледате в ескиза, за да се убедите, че над барелефа на Кирков не трябва да се пише нито една буква и изобцо на фасадата не трябва да се слагат надписи, нито на сантиметър повече, както е в ескиза.

Няма какво да ти говоря – когато видиш готовия паметник, окончателно ще се убедиш в това. За да не се развали идеята ми с лъва, трябва зад него на плакат да се изпишат имената на всички ловешки поборници и опълченци. Ако по-рано бях съгласен да направя надписите на плакет, както искахте, то това беше, защото ми омръзна да говорите. Затова и реших да пожертвам задната страна на паметника. Няма да дам да пипнете фасадата заради вашите капризи, защото окончателно ще развалим паметника. Предай на комитета, че това е последната ми дума и после ще ми бъдете благодарни за това – доказателство е маската.

Жалко, че не попитахте Заимов как постъпи с паметника на Цар Освободител. Макар да имаме огромни средства, все пак не бихме обърнали внимание даже на думите на Княза, ако авторът кажеше, че паметникът му ще пострада от това.

Даже Левски правя в много тънък релеф, за да изглежда като портрет, който виси зад Кирков, и да бъде като негоф фон, иначе ще изглежда самоцелно.

Ако сега ви се е приискало да правите паметник на всички поборници и опълченци, тогава трябва централната фигура да бъде алегорична, а в умален вид да се направи портрет на всички поборници и опълченци (за това разбира се, ще са необходими 50000, а не 5000 фр.). А сега, когато по ваше желание направих като главно лице портрета на Кирков като ловешки представител, като израз на геройството и мъченичеството му за освободителната идея, лъвът и имената им отзад напълно удачно изразяват даже това, което вие сега искате.

Надписът, че парите за паметника са набрани от едн-какви си пожертвуватели и от благодарните

за това, се поставя в цяла Европа, но от скромност се прави ниско долу, встрани.

Помни още и това, че на металните части не се правят надписи – това се прави по-рано, още на гипсовия модел, преди отливката.

Публикувайте в „Опълченския вестник“ обява, че до десет дни всички ловчански поборници трябва да съобщят на комитета имената си, както и имената на убитите. Тогава работата ще се свърши и така се прави при подобни обстоятелства.

Най-добре е за текста на надписа да направим така: ще се обърна към Вазов и Величков и каквото решат първите български поети – това трябва да приеме и комитетът. Бог да е с този, който не е доволен от решението им.

Обърни се към г-н Кефалов, за да ти направи рисунка, но ако искаш да изглежда художествено, тогава мога да ти препоръчам нашия ученик Тачев. Той ги прави майсторски, но трябва да му платите, защото не е чиновник, а живее от изкуството си.

Когато дойде, ще те срещна с него.

Епщайн чака отговора ти. Жалко, че Нина и децата няма да дойдат, затова ще се постарая да дойда за откриването на паметника с жена си и бебката.

Сърдечен поклон на Нина, децата и всички приятели.

8.X.1901 г.

Скъпи приятелю!

Днес получих от теб 150 фр., 500 картички и фотографията на Левски. Сигурно си бил учуден, когато си получил телеграмата ми. Работата е в това, че смятах, че ще получа парите от теб не по-късно от понеделник, и взех назаем гипс (за 70 фр.) и обещах в понеделник да платя на столаря (30 фр.). Освен това трябва винаги да имам за дребни разходи, като за модели и пр. Вярвай, че няма да допусна излишни разходи и паметникът няма да струва, както ти казах в Ловеч, т.е. 3 000-4 000 фр., макар че увеличавам работата и го усъвършенствам. Това е разбираемо, колкото повече е работата, толкова и разходите се увеличават.

Лъвът ще бъде с разкъсани вериги, получава се много ефектно – изправен, разкъсал веригите и страшно реве към целия Балкан. При мен идваха Мърквичка и други художници, похвалиха ме много и съм доволен засега. Щеше да бъде по-добре, ако беше намерил по-хубавата фотография, за която ми говори, тъй като на тази подробностите не се виждат, а трябва да ги започна. В брошурата си пишеш, че в София живее втората сестра на Курков, пиши ѝ да дойде и да види. Разбери какъв е

цветът на очите му – може би като на сестра му?

Съжалявам, че вашите не могат да видят сега маската (тя е почти готова), сигурно щяха да разберат, че искам да я направя и съвсем щяха да променят мнението си. Ето какво искам да изразя: на скалата (Балкана) е изображението на героя. Той стои и гордо гледа врага, зад гърба си има образа на приятеля

и учителя Левски и девиза „Свобода или смърт“; въже, което като земята го заобикаля, но той не знае, че бъдещите поколения ще покрият въжето с дъбови и лаврови венци. По-надолу от образа е миналото – врагът, турското варварство и деспотизъм, изобразени като башибозук с ужасно изражение на див гняв и жажда на хищен звяр; героят трябва да даде вода на всички, да напълни стомните на красивите българки и големите гърла на биволите.

Турците са измъчвали и убивали вашите герои, от което ви е мъчно и е естествено да увенчавате героите си и да се надсмивате над врага си, още повече че благородните турци, които живеят във вашия град, ще се научат да презират турското варварство и деспотизъм. На мен ми се иска да не променям нищо, доверете ми се и ще видите, че ще стане добре. Аз отдавна не съм работил нищо с такава охота и любов както този паметник. Съжалявам, че нямам необходимите средства, за да го направя, но и

със скромните ви средства ще направя всичко възможно. Кой знае? Може би няма да се срамуваме от него.

Поздравя комитета от мен, юнаци! В такъв беден малък град, вие успявате да събирате пожертвувания. Като продължавате да действате енергично, скоро ще имаме паметник. Работата ми напредна и се надявам да свърша всичко до 2-3 седмици, занимавам се само с това – не мога да мисля за нищо друго.

Моля те, не ми възлагай никакви задачи, по неволя съм длъжен да не бъда точен. Намери някой друг да върши нещата тук – брат ти. Предадох клишето на Олчев²⁶ заедно с 2 000 екземпляра от картичките и 100 брошури.
Без дата

Скъпи приятелю!

Помислих, че не отговаряш, защото се сърдиш, че те ругая, макар да разбираш, че съм прав. Досадно ми е да бъда с тях (комитета), защото само обещават, а нищо не правят. Смятам, че комитетът има недобросъвестно отношение към мене. Знам, че кметството нямаше да им откаже, ако бяха поискали – това нищо нямаше да им струва. Благодаря ти за грижите в Карлово, всеки българин трябва да прави всичко възможно Левски да има достоен паметник.

Преди десет дни получих писмо от Карлово и ги посъветвах как да организират конкурса, макар че не знам дали ще участвам, защото реших: каквото и да става, по-скоро да замина оттук и да не чакам неопределени работи. Бедата е, че още не са ми платили моите долари. Ако получа само една работа, от която ще останат 2-3 000 фр., или ми се отдаде възможност да продам колекцията и работите си, веднага ще замина. Чувствам, че тук ще се превърна в мизантроп, атмосферата е много студена, искам да живея между живи хора – там, където има идеал и стремеж към него, искам да освежа душата си, вярвам, че ще бъда

полезен. Нека мъртвите да погребват мъртъвците, не мога да живея повече тук, аз губя вяра и какво право имам да искам доверие към мен?

Бог да е с тях, повече няма да говоря,
скучно е.

Как се устрои в Плевен?

Кога ще се преместите всички?

Обещах да дам верни сведения за работата на Лазаров²⁷ на вашето общество „Наука“. Те искат

да знаят: 1) искали ли сте да ви даде плана срещу определена сума

и 2) по-скъпо от определената сума ли ще струва, ако работите

по неговия проект. Ако това е така, трябва да ми изпратите

документални свидетелства като копия от вашите писма.

Ако можеш, направи ми услуга и помоли да ми изпратят тези

документи, обещах да им помогна, а и вие ще имате полза от това. Бъди здрав, поклони се на Нина, децата и всички приятели. Твой Борис

Без дата

Скъпи приятелю!

Получих и прочетох пиесата ти „Тодор Кирков“. Смятам, че е добра, на места има много силни моменти, ако се постави на сцена тук, съм уверен в успеха ѝ. Трябва да поприказваш за това с Попов²⁸, не го намерих и предадох в училището, където той е секретар, да му я предадат. Изпратил ли си я и на други артисти? Трябва Огнянов²⁹ да я прочете, говори се, че е най-способният от трупата „Съза и смях“. Как си в Плевен, където има не лош салон за театър? Можеш и там да я поставиш, сигурно има и любители-артисти.

Предадох ми, че и там искат да направят конкурс за паметник. Не са ли военните, където председателят Грънчаров е познат на Ив. Димитров? По-добре е, че искат да направят конкурс, но журито трябва да бъде опитно, а за това не стига да си военен или инженер. По-добре щеше да бъде, ако бяха дали

възможност на нашето училище да организира конкурса, т.е. директора и учителите, както направи комитетът от Панагюрище. Тогава всички скулптори щяха да знаят, няма да им се налага да търсят препоръки, а ще се стараят да създават художествени произведения и комитетът ще може да избере най-добрия и изпълним в рамките на техните средства. Чул ли си за този конкурс? Познаваш ли някого от членовете?

Можеш ли да разбереш? Моля те, напиши

ми бързо. Завършихте ли водопровода и градинката за Кирков?

Ще направите ли решетка за градинката? Почнахте ли да организирате музея?

Ще изпрати ли Каниц³⁰ рисунките си за музея?

Какво става със сградата за читалището? Обърнах се към

Димитров и Шейтанов да ми изпратят копие от условията на

Лазаров, но никой нищо не ми е пращал. Организирай това, когато отидеш в Ловеч. Как се устрои в Плевен? Доволен ли си от новите условия? Кога ще дойдат при теб Нина и децата? Пиши ми подробно.

При нас всичко е по старому, т.е. лошо, времето минава, а аз все нямам възможност да замина, чакам да се появи някоя сериозна поръчка, тогава ще замина. Георгиев също се готви за заминаване, чака само да завърши химия във Висшето училище и след това направо в Америка, на практика няма никаква надежда. Бъди здрав и се поклони на Нина и децата. Твой Борис Шатц. Получи ли последното ми писмо?

Без дата

Скъпи приятелю!

Утре ще ти изпратя големия релеф на Мечников и форма от твоя релеф. Извинявай, че не съм го завършил, много съм зает, трудно ми е да намеря свободно време за работите за приятелите. Знаеш при какви трудни условия работя през цялото време и сега не ми плащат. Дължат ми около 9 000 франка и може би ще получа около 2 000 – останалите съм готов да

зи дам за 3000 франка, стига сега да ми платят. Колко време и труд прахосах за това! Колко време изгубих в тичане за пари. Но бог е с тях, по-добре да не си припомням стари работи, а да се опитам да забравя всичко и остатъкът от живота ми да бъде полезен. Преди малко писах на фабриката да ти изпратят „Самсон под Далила“. За съжаление, за тази работа не мога да направя отстъпка от цената в каталога (40 марки), но ще ми я платиш, когато искаш, може и след 6 месеца. Написах на фабриката да ти изпрати фактурата, за да платиш по-малка сума при получаването на работата. Поклон на Нина и целувам децата ти. Твой Борис.

Пощенско клеймо: София, 24.XI.1905 г.

BORIS SHATZ LETTERS FROM BULGARIA

Text: *Vanya Gezenko*

The sculptor Shatz was born in the village of Vorno, Lithuania, in 1867, in the family of religious parents. In 1889 he left for Paris and entered the Academie des Beaux-Arts of Prof. Cormon. He had the chance to study sculpture under Mark Antokolsky, and later became his assistant. In 1895 Shatz came to Bulgaria where he lived and worked for 11 years. He became a good friend of Jan (Ivan) Mrkvička and Anton Mitov. With the assistance of Prof. Ivan Shishmanov and Konstantin Velichkov, Minister of Education at that time, Mrkvička, Mitov and Shatz, “the Holy Trinity”, as they were called, participated in the establishment of the first Bulgarian School of Painting in 1896. Ivan Mrkvička taught painting, Anton Mitov – art history, and Boris Shatz – molding. Shatz had the opportunity to be the representative of the young Bulgarian state at the Paris Universal Exposition in 1900 and at the Saint Louis World’s Fair in 1904 where he designed the Bulgarian pavilions. In 1905 Boris Shatz left Bulgaria. He went to Jerusalem and there he opened the Bezalel School of Arts and Crafts. About 50 personal letters addressed by Shatz to Anton Mitov, Dora Gabe, Dr. Paraskev Stoyanov, Rosa Popova and Haralampi Tachev were discovered in Bulgarian archives. They reveal the dreams of Shatz for the Promised Land, and also uncover the Bulgarian period of his life, full of love but also marked by a lot of disappointment. ■